

Marja-Leena Hänninen

NAISIA
VALLAN
KULISSEISSA

Antiikin Rooman ensimmäisen keisaridynastian naiset

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Tämän kirjan kirjoitustyötä ovat tukeneet Suomen tietokirjailijat ry.,
Koneen Säätiö ja Otavan Kirjasäätiö.

Kansikuva: Fresko Herculaneumista, noin 30–40 jaa.
*Werner Forman Archive, N. J Saunders/ Archaeological Museum,
Naples / AKG Images / MVphotos*

Esilehtien kuvat:
Livian villa Prima Portassa.
*Leemage/ Bridgeman Images / MVphotos
Carlo Bollo / Alamy / MVphotos*

Takakannen kuva: Sardonyksikamee, jonka arvellaan
esittävän Claudiusta ja Messalinaa lohikäärmevaunuissa.
AKG Images / MVphotos

© Marja-Leena Hänninen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2024

Graafinen suunnittelu: Tommi Tukiainen

ISBN 978-951-1-47672-6

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2024

SISÄLLYS

ESIPUHE 11

JOHDANTO 13

Naiset roomalaisessa yhteiskunnassa 16

Naiset ja Rooman poliittinen murros 22

ESINÄYTÖS: JULIUS CAESARIN AIKA 26

NAISET SISÄLLISSOTIEN PYÖRTEISSÄ 35

Octavia, uskollinen sisar ja valtataisteluiden sovittelija 35

Nuori Livia: vihollisleiristä Caesarin perillisen vaimoksi 61

Käännekohta: Aktion ja sisällissotien loppu 75

KEISARI AUGUSTUKSEN LÄHIMMÄT NAISET 82

Livia, yksinvaltiaan puoliso ja tahtonainen taustalla 82

Octavia ja hänen lapsikatraansa 116

Julia, skandaaliprinsessa ja viiden lapsen äiti 144

KEISARIPERHEEN NAISET TIBERIUKSEN
AJAN PAINOSTAVASSA ILMAPIIRISSÄ 174

Liviasta Julia Augustaksi 174

Antonia nuorempi, Octavian tytär ja Livian miniä 196

Agrippina vanhempi, soturien sukua 225

NAISET POIKAKEISARIN HOVISSA 251

Lupaava alku ja yllättävä käänne 251

Epävakaata perhe-elämää 253

Keisarin kolme sisarta 256

Keisarin salamurha 267

NAISET, JOTKA PYÖRITTIVÄT
KEISARI CLAUDIUSTA 271

Messalina, keisarillinen kurtisaani vai panettelun uhri? 271

Agrippina nuorempi: keisarin veljentyttärestä keisarin vaimoksi 304

DYNASTIAN LOPPU 324

Agrippina Augusta, Julius-Claudiusten viimeinen matriarkka 324

Vaimoja ja rakastajattaria 337

LOPUKSI: OLIKO KEISARIPERHEEN NAISILLA VALTAA? 351

Lähteet ja kirjallisuus 359

Kirjan henkilöt ja hakemisto 374

Keskeiset kirjassa käytetyt termit 388

Sukupuu 396

Viitteet 399

AIKAJANA

KESKEISIÄ TAPAHTUMIA

-
- 104–100 eaa. Marius Roman diktaattorina
 - 100 eaa. C. Julius Caesar syntyy
 - 90–88 eaa. Liittolaissota Italiassa
 - 82–80 eaa. Sullan diktatuuri ja poliittiset puhdistukset
 - 73–71 eaa. Spartacuksen johtama orjakapina
 - 69 eaa. Octavia syntyy
 - 63 eaa. Augustus syntyy
 - 63 eaa. Catilinän salaliitto
 - 64 eaa. Pompeius liittää Syyrian Roman valtakuntaan
 - 60 eaa. Caesar, Pompeius ja Crassus perustavat ensimmäisen triumviratin
 - 59/58 eaa. Livia syntyy
 - 58–50 eaa. Gallian sota
 - 53 eaa. Crassus kuolee sotaretkellä Parthiassa; roomalaisten sotalippujen menetys parthialaisille
 - 49–45 eaa. Sisällissota Caesarin ja Pompeiuksen kannattajien välillä
 - 48 eaa. Farsaloksen taistelu, jossa Caesar kukistaa Pompeiuksen
 - 47 eaa. Caesar saa pysyvästi diktaattorin vallan
 - 43 eaa. Toinen triumviratti perustetaan, poliittisia puhdistuksia
 - 42 eaa. Filippoin taistelu, jonka salaliittolaiset häviävät;
 - 40 eaa. Brundisiumin sopimus
 - 44 eaa. Caesar murhataan
 - 42 eaa. Tiberius syntyy
 - 40 eaa. Octavia ja Antonius avioliittoon
 - 39 eaa. Augustuksen tytär Julia syntyy
 - 38 eaa. Livia ja Augustus solmivat avioliiton, Drusus syntyy
 - 36 eaa. Antonia nuorempi syntyy
 - 31 eaa. Aktionin taistelu
 - 30 eaa. Roomalaiset valtaavat Egyptin, Marcus Antonius ja Kleopatra tekevät itsemurhan; Augustuksesta Rooman yksinvaltiias
 - 27 eaa. Augustus luopuu poikkeusvaltuuksistaan ja saa kunnianimensä Augustus
 - 21 eaa. Julian ja Marcus Agrippan avioliitto
 - 19 eaa. Runoilija Vergilius kuolee, hänen viimeistelemättä jääneestä runoelmastaan Aeneis tulee Rooman kansalliseepos; roomalaiset saavat takaisin parthialaisille menetetyt sotaliput
 - 17 eaa. Roomassa Ludi saeculares -juhllaisuudet
 - 17 eaa. Augustus adoptoi Julian pojat Gaiuksen ja Luciuksen
 - 16 eaa. Antonia nuoremman ja Druksen häät
 - 14 eaa. Agrippina vanhempi syntyy
 - 12 eaa. Marcus Agrippa kuolee
 - 11 eaa. Octavia kuolee; Julia ja Tiberius avioliittoon
 - 10 eaa. Claudius syntyy Lugdunumissa Galliassa
 - 4 eaa. Augustus adoptoi Tiberiuksen ja Agrippa Postumuksen; Gaius Caesar kuolee
 - 2 eaa. Augustuksesta pater patriae; keisarin henkivartiokaarti perustetaan
 - 2 eaa. Julian karkotus Roomasta

0

- 6–9 jaa. Tiberius kukistaa kapinaa Pannoniassa

9 jaa. Teutoburgin taistelu, jossa Varuksen johtamat roomalaiset menettävät kolme legioonaa

- 14 jaa. Tiberiuksesta keisari, Sejanuksesta Tiberiuksen henkivartiokaartin komentaja; Germanicus ja Drusus nuorempi rauhoittavat Reinin ja Tonavan legioonien kapinointia
- 14–16 jaa. Germanicus johtaa legioonaa Germaniassa

- 26 jaa. Tiberius vetäytyy Roomasta Caprille

- 31 jaa. Sejanus syrjäytetään ja teloitetaan

- 37 jaa. Caligulasta keisari

- 40 jaa. Mauretanian vasallivaltio liitetään osaksi Rooman imperiumia
- 41 eaa. Claudiukselta keisari, Liviasta jumalatar

- 42 jaa. Ostiaan aletaan rakentaa suurta merisatama-allasta
- 43 jaa. Roomalaisten invaasio Britanniaan

- 54 jaa. Nerosta keisari

- 60 jaa. Britanniassa Boudiccan johtama kapina
- 64 jaa. Rooman suuri palo; kristittyjen vaino; Ostian uusi satama valmistuu, Domus Aurean rakennustyöt alkavat
- 65 jaa. Pison salaliitto
- 66 jaa. Juutalaisten suuri kapina alkaa
- 69 jaa. Kolmen keisarin vuosi

10 jaa.

- 2 jaa. Lucius Caesar kuolee

- 12 jaa. Caligula syntyy
- 14 jaa. Augustus kuolee; Julia ja Agrippa Postumus kuolevat

20 jaa.

- 19 jaa. Germanicus kuolee Syyriassa
- 20 jaa. Messalina syntyy

30 jaa.

- 29 jaa. Livian kuolema; Agrippina vanhempi karkotetaan Roomasta

40 jaa.

- 37 jaa. Tiberius kuolee, Nero syntyy, Antonia nuorempi kuolee
- 38 jaa. Claudius solmii avioliiton Messalinan kanssa
- 39 jaa. Caligula karkottaa sisarensa Agrippina nuoremman ja Livillan Roomasta
- 41 jaa. Caligula murhataan

50 jaa.

- 48 jaa. Messalinan kuolema
- 49 jaa. Claudius solmii avioliiton Agrippina nuoremman kanssa.
- 50 jaa. Claudius adoptoi Neron

60 jaa.

- 54 jaa. Claudiuksen kuolema
- 59 jaa. Agrippina nuorempi murhataan
- 62 jaa. Claudia Octavia karkotetaan Roomasta ja murhataan; Nero naimisiin Poppaea Sabinan kanssa

70 jaa.

- 68 jaa. Hispanian ja Gallian maaherrat joukkoineen nousevat kapinaan; Neron kuolema

ESIPUHE

 ctavia, keisari Augustuksen sisar, oli suurin piirtein samanikäinen kuin Egyptin kuningatar Kleopatra VII, joka ehkä on tunnetuin ja monelle ainoa tuttu antiikin ajalla elänyt nainen. Näiden kahden naisen elämänvaiheet kietoutuvat osin toisiinsa, vaikka he eivät tiettävästi ikinä tavanneet toisiaan. Kleopatrasta on kirjoitettu hyllymetreittäin kirjoja, kun taas Octavia mainitaan ehkä sivulauseessa Augustuksen aikaa käsittelevissä teoksissa. Octavia oli lähtökohtani tälle kirjalle, hänestä koko projekti lähti liikkeelle – naisesta, jonka nimeä kantavan rakennuksen jäännökset ovat edelleen näkyvissä Rooman keskustassa. Oivalsin, että myös hänen tarinansa on kertomisen arvoinen. Octavia johdatti Julius-Claudiusten dynastian muidenkin naisten pariin. Tämä kirja kertoo heistä, heidän keskenään risteävistä ja välillä toisistaan erkanevista kohtaloistaan.

Matkani Julius-Claudiusten dynastian naisten seurassa on ollut pitkä, paikoin mutkikas ja rönsyilevä. Olen pitänyt heistä lukuisia esitelmiä ja luentoja sekä julkaissut artikkeleita ennen tämän kirjan valmistumista. Kollegoiden sekä opiskelijoiden eri tilaisuuksissa esittämät kysymykset ja kommentit ovat kaikki edistäneet ja innoittaneet työtäni. Aivan erityisesti haluan kiittää Ria Bergiä ja Katariina Mustakalliota paitsi Julius-Claudiusten naiseen liittyvistä keskusteluista myös monen vuoden yhteistyötä antiikin naisten parissa. Keskustelut Sanna Nyqvistin kanssa ovat auttaneet ratkaisevasti löytämään muodon tälle kirjalle, ja

hänen oivaltavat ja terävät huomionsa ovat vieneet kirjoitustyötäni eteenpäin. Maijastina Kahlosta, joka on lukenut käsikirjoitukseni ensimmäisen version, kiitän monista hyödyllisistä kommenteista – ja vertaistuesta tietokirjailijana.

Olellainen merkitys tämän kirjan synnylle on ollut myös Suomen Rooman-instituutilla Villa Lantella, jossa olen saanut useaan otteeseen asua ja keskittyä tutkimus- ja kirjoitustyöhön. Se on ollut oivallinen tukikohta, josta lähteä Rooman kirjastoihin, museoihin ja arkeologisiin kohteisiin. Tärkeitä keskusteluita on käyty niin Villa Lanten asukkaiden yhteiskeittiössä kuin instituutin tutkijaseminaareissa ja kollokvioissa.

Suomen tietokirjailijat ry., Koneen Säätiö ja Otavan Kirjasäätiö ovat apurahoillaan tukeneet kirjoitustyötäni, mistä esitän parhaimmat kiitokset. Kustannusosakeyhtiö Otavaa kiitän kirjani ottamisesta julkaistavaksi sekä kaikin puolin miellyttävästä yhteistyöstä.

Lopuksi haluan kiittää puolisoani Mikko Piippon hellittämättömästä tuesta ja kannustuksesta tämän kirjaprojektin aikana.

JOHDANTO

Rooman ensimmäisen keisarin Augustuksen vaimosta Liviasta kerrottiin antiikin aikana seuraava tarina. Livia oli ollut vasta vähän aikaa naimisissa Augustuksen kanssa, kun kotka pudotti hänen syliinsä valkoisen kanan, jonka nokassa oli laakerinoksa. Livia piti tapausta suotuisana entenä, otti kanan hoiviinsa ja istutti laakerinoksan maahan huvilansa puutarhaan. Oksa juurtui, ja siitä kasvaneen puun lehivistä siidottiin sittemmin triumfia juhlivien keisareiden päässään kantamat laakerisepeleet. Puusta kasvoi laakeripuulehto, ja huvilan yhteydessä kasvatettiin myös valkoisia kanoja. Kerrotaan, että laakeripuulehto kuihtui ja kanat kuolivat samana vuonna, jolloin Julius-Claudiusten dynastia sammui sen viimeisen hallitsijan, keisari Neron, kuoltua.

Tarinasta on erilaisia versioita ja tulkintoja, mutta niissä kaikissa tapahtuma on tulkittu enteeksi. 200-luvulla jaa. vaikuttanut historioitsija Cassius Dio kertoo, että Livia itse tunsu mielihyvää tapauksen vuoksi mutta muissa se herätti kauhua. Cassius Dion mielestä enne merkitsi sitä, että Livia piti sylissään itse keisari Augustuksen mahtia ja hallitsi tätä kaikessa. Historioitsija Tacitus puolestaan väittää, että Livia piti vanhenevaa Augustusta otteessaan ja että Liviaa riivasi ”naisen vallanhimo”. Kummankaan antiikin historioitsijan näkemykset eivät kerro siitä mitä Augustuksen ja Livian aikalaiset heidän suhteestaan ajattelivat. Historiankirjoittajien käsitys Liviasta vallanhimoisena juonitteli-

jana on kuitenkin jäänyt elämään. Mistä tällainen naiskuva kumpuaa, ja millainen oli todellinen nainen kuvan takana?

Rooman keisarikauden eli yksinvaltiuden ajan katsotaan alkaneen Augustuksesta. Augustuksen ja Livian avioliitto toi yhteen Juliusten ja Claudiusten suvut, ja siksi Rooman ensimmäistä keisarisukua kutsutaan Julius-Claudiusten dynastiaksi. Dynastia hallitsi Roomaa vuodesta 27 eaa. vuoteen 68 jaa. – yli 90 vuoden ajan. Sen aikana yksinvaltius vakiintui, keisarillinen hallintokoneisto kehittyi ja Rooman kaupungista kasvoi todellinen suurkaupunki. Yksikään dynastian hallitsijoista ei ollut edeltäjänsä poika, vaikka kaikki olivatkin sukua toisilleen. Sukulaisuus laskettiin yhtä lailla nais- kuin mieslinjaa pitkin. Keisarien äideillä, vaimoilla ja sisarilla sekä muilla perheenjäsenillä oli merkittävä roolinsa valtapelissä. Suvun naisista löytyy vähintään yhtä värikkäitä ja vahvoja persoonallisuuksia kuin miehistä. Ajatus naisesta ylimmän vallan hallitsijana oli roomalaisille kuitenkin mahdoton. Keisariperheen naisia syytettiin historiankirjoituksessa juonittelusta. Mutta oliko heillä todellista valtaa, millaista heidän valtansa oli ja miten he sitä käyttivät?

Viimeinen vuosisata ennen ja ensimmäinen vuosisata jälkeen ajanlaskumme alun muodostivat merkittävän murroskauden Rooman historiassa. Poliittinen järjestelmä muuttui vähitellen tasavallasta yksinvaltiudeksi. Aristokraattisen harvainvallan korvasi yhden miehen ylivalta. Rooma ei muuttunut ”keisarikunnaksi” yhdessä yössä eikä yhdessä vuodessa, vaan kyseessä oli pidempi prosessi. Diktaattori toisensa jälkeen oli horjuttanut tasavallasta järjestelmää Augustuksen valtaannousua edeltävän vuosisadan aikana. Näistä viimeisin oli Gaius Julius Caesar, Augustuksen adoptioisä. Rooman ensimmäiseksi keisariksi kutsuttu Augustus ei esiintynytkään yksinvaltiaana, vaan Rooman tasavallan pelastajana ja uudistajana. Käytännössä hän kuitenkin keskitti kaiken vallan itselleen ja perheelleen. Poliittisen murroksen ohella Augustuksen 41 vuotta kestänyt valtakausi (27 eaa. –14 jaa.) mer-

kitsi paljon muutakin: taloudellista ja kulttuurista kukoistuskautta, joka jatkui kahden seuraavan vuosisadan ajan. Suuri merkitys oli olojen rauhoittumisella tuhoisan sisällissotien ajan jälkeen. Augustus julisti Rooman valtakunnan rajojen sisäpuolelle *Pax Romanan*, rauhanajan.

Roomalainen yhteiskunta oli muutoksen tilassa jo ennen Augustuksen valtaannousua. Vanhat sosiaaliset rakenteet olivat osin hajoamassa. Myös naisten asema oli muuttumassa. Vanhemmassa tutkimuksessa puhutaan jopa ”naisemansipaatiosta” varhaisella keisarikaudella, mutta se on liioittelua. Naisilla ei edelleenkään ollut poliittisia oikeuksia: he eivät voineet äänestää vaaleissa eikä heitä voinut valita virkoihin. Sen sijaan naisen asema avioliitossa muuttui vapaammaksi ja itsenäisemmäksi. Varakkaat naiset – joita tietenkin oli pieni vähemmistö kaikista naisista – pystyivät vapaasti hallitsemaan omaisuuttaan ja osallistumaan liike-elämään.

Tämä kirja käsittelee Julius-Claudiusten dynastian naisia Roomaa 27 eaa.–68 jaa. hallinneen suvun jäseninä, roomalaisina ylhäisönaisina ja kulissien takaisina vallankäyttäjinä. Kuvamme näistä naisista on monikerroksinen. Antiikin historioitsijoiden kirjoitukset ovat innoittaneet moniin erilaisiin tulkintoihin. Jokainen aikakausi lisää naisten tarinoihin oman silauksensa. Oman aikamme populaarikulttuuri hyödyntää usein dramaattisimpia ja skandaalimaisimpia mainintoja keisariperheen naisista, jolloin heidät esitetään kylmäverisinä murhaajina tai kyltymättöminä nymfomaaneina.

Minua kiinnostavat todelliset naiset stereotyyppien ja kliseiden takana. Millaisia he olivat ja ennen kaikkea miten voisimme saada heistä tietoa? Meidän aikoihimme on säilynyt tuskin ollenkaan sellaisia lähteitä, jotka valottaisivat näiden naisten yksityistä miinaa. Antiikin kreikan- ja latinankielistä kirjallisuutta on ylipäätään säilynyt vähän nykypäiviin asti, ehkä vain yksi prosentti kaikesta antiikin aikana tuotetusta kirjallisuudesta. Yksityiset dokumentit ja kirjeet tallennettiin yleensä papyrukselle, jota on säilynyt lähes

pelkästään Egyptistä. Myöskään keisariperheen naisten kirjeitä tai päiväkirjoja – tai heidän läheistensä aikalaiskuvauksia – ei ole säilynyt. Agrippina nuoremman, keisari Neron äidin, tiedetään kirjoittaneen muistelmat, mutta ne ovat kadonneet.

Silti Julius-Claudiusten dynastian naisista on säilynyt monipuolisesti lähteitä. Emme ole pelkästään antiikin kirjallisuuden välittämän, usein hyvin värittyneen ja puolueellisen kuvan varassa. Naisista on mainintoja oman aikansa piirtokirjoituksissa, ja heidän omaisuudestaan ja sen käytöstä on papyruslähteitä. Naisia on kuvattu veistoksissa, reliefeissä ja rahoissa. Viimeaikaisessa antiikintutkimuksessa on pystytty luomaan syvempää kuvaa keisariperheen naisten elämästä monipuolisen lähdeaineiston valossa. Lähteistä hahmottuu yhtäältä kuva sukupuoliroolien kahlitsemista naisista, toisaalta naisten halusta käyttää näitä rooleja omaksi edukseen tai jopa rikkoo niiden rajat.

Naiset roomalaisessa yhteiskunnassa

Julius-Claudiusten dynastian naiset kuuluivat perheeseen, jolla oli poikkeuksellinen asema aikansa Roomassa. Silti he olivat myös naisia, sukupuolensa edustajia, joita koskivat pitkälti samat lait ja sosiaaliset normit kuin muitakin roomalaisia naisia. Vai koskivatko? Vaikka naisen asemaan luonnollisesti vaikutti se, oliko hän orja vai vapaa, Rooman kansalainen vai ei ja oliko hän köyhä vai rikas, tietyt peruseriaatteet vaikuttivat kaikkien naisten elämään. Tässä kirjassa pohditaan myös sitä, missä määrin keisariperheen naiset olivat erityisiä ja poikkeuksellisia – tai tyypillisiä roomalaisia naisia.

Millainen oli se roomalainen yhteiskunta, jossa Julius-Claudiusten suvun naiset elivät, ja miten naiset siihen yleensä

sä sijoittuivat? Antiikin Roomaa voi hyvin perustein kutsua patriarkaaliseksi yhteiskunnaksi: tämä ei liity pelkästään siihen, että naisilta puuttuivat poliittiset oikeudet, vaan ennen kaikkea siihen, että jokainen roomalainen mies ja nainen oli isänsä määräysvallan alainen niin kauan kuin isä eli. Poikkeuksellisen vahva isänvalta, (*patria potestas*), oli roomalaisen perheinstituution perusominaisuus. Se koski kaikkia saman perheenpään (*pater familias*) talouteen kuuluvia, niin orjia kuin lapsia ja toisinaan myös vaimoa. Mitä isänvalta sitten käytännössä merkitsi? Isänvallan dramaattisin elementti oli isän oikeus päättää holhouksessaan olevien elämästä ja kuolemasta, joskaan käytännössä isän valtaa lapsiinsa nähden ei pidetty rajattomana. Isänvalta tarkoitti myös sitä, että lapsen synnyttyä isällä oli oikeus päättää siitä, otettiinko lapsi perheen jäseneksi vai hylättiinkö tämä. Niin pojat kuin tyttäret tarvitsivat isän hyväksynnän avioliitolleen. Arkielämässä isänvalta oli ennen kaikkea taloudellista valtaa: isä omisti periaatteessa lastensa kaiken omaisuuden. Lapset eivät voineet käyttää itsenäisesti omaisuuttaan eivätkä tehdä pätevää testamenttia. Isällä oli oikeus hyvästä syystä tehdä lapsi perinnöttömäksi ja oikeus antaa lapselle vain neljännes hänelle kuuluvasta perinnöstä ratkaisuaan perustelematta. Rikkaissa perheissä isän taloudellisella vallankäytöllä oli erityistä merkitystä.

Monet lapset kuitenkin menettivät isänsä ennen aikuisikää: luultavasti noin neljännes alle 15-vuotiaana ja lähes puolet alle 25-vuotiaana. Alaikäisillä lapsilla ja naisilla iästä riippumatta oli joku holhooja eli *tutor*, mutta suurin osa aikuisista miehistä ei enää elänyt isänvallan alaisina. Isänvalta oli jotakin, mitä keisari-perheenkään naiset – ja miehet – eivät voineet paeta. Millä eri tavoilla se vaikutti heidän elämäänsä, selviää tämän kirjan sivuilta.

Jos nykyihminen kauhistelee roomalaista isänvaltaa, on syytä muistaa ne erilaiset velvoitteet, jotka roomalaista perheenpäättä painoivat. *Pater familiasin* kuului edustaa perhettä ulospäin

kansankokouksessa, oikeusistuimissa ja muissa julkisissa elimissä, puolustaa perhettä ja kotia, sen koskemattomuutta ja kunniaa tarvittaessa asein, pitää huolta valtansa alla olevien taloudellisista ja muista eduista sekä pitää yllä perheen suhteita jumaliin ja johtaa kotikulttia. Hänen tehtävänsä oli huolehtia lastensa kasvatuksesta ja omaisuuden säilyttämisestä heille sekä järjestää heidät hyviin naimisiin. Kaiken tämän vastapainoksi *pater familias* saattoi odottaa muilta perheenjäseniltä kuuliaisuutta, lojaaliutta, kiintymystä ja huolenpitoa vanhuudessa. Kaikkien oli käytädyttävä perheen aseman edellyttämällä tavalla, perhe ei saanut joutua häpeään. Keisariperhe ei suinkaan ollut vapaa näistä normeista, pikemminkin päinvastoin.

Isänvallan ohella naisten elämää sääтели koko heidän elämänsä ajan kestänyt holhouksenalaisuus, *tutela mulierum perpetua*. Rooman vanhimman tunnetun lain, XII taulun lain, mukaan naisten ohella kaikki alaikäiset lapset, mielenvikaiset ja tuhlaajat olivat holhouksenalaisia – siis henkilöt, joiden ei uskottu pystyvän hoitamaan talousasioitaan. *Tutela mulierum* luultavasti syntyi halusta pitää naiset poissa julkisuudesta, koska he olivat perehtymättömiä lakiin ja liiketoimintaan, eikä niinkään siksi, että naisten harkintakykyä sinänsä olisi pidetty puutteellisena. Roomalaisten mielessä oli selvästi olemassa erilliset miesten ja naisten toiminnan alueet. Koti oli naisten piiriä, julkisuus miesten aluetta.

Naisen holhooja eli *tutor* oli yleensä hänen isänsä, aviomiehensä, veljensä tai lähin miessukulainen. Tutorin oli toimittava naisen etujen mukaisesti, ja keisarikaudella tuli mahdolliseksi jopa valittaa huonosta tutorista. Holhousjärjestelmässä oli ilmennyt ongelmia jo ennen keisarikautta. Pitkien sotien aikana monet naiset ilmeisesti joutuivat tulemaan toimeen ilman tutoria, ja jatkuva sodankäynti jätti naiset pärjäämään omillaan monissa asioissa. Varakkaiden perheiden naisille keskittyi entistä enemmän omaisuutta, koska poikia oli kaatunut sodissa. Tasavallan

lopulla naimisissa olevilla naisilla olikin entistä enemmän omaisuutta ja valtaa, ja vaikutusvaltaiset lesket saattoivat olla yhteiskunnassa hyvinkin näkyviä. *Tutelan* merkitys väheni koko ajan.

Roomalaiset naiset saattoivat omistaa sekä kiinteää että liikuteltavaa omaisuutta, ja pojilla ja tyttärillä oli periaatteessa yhtäläinen perimisoikeus. Naiset eivät kuitenkaan saaneet vapaasti luopua omaisuudestaan ilman holhoojan lupaa, mutta heillä oli rajoittamaton nautintaoikeus kyseiseen omaisuuteen. Nainen tarvitsi tutoria esimerkiksi myydessään maata tai orjia tai tehdessään testamenttia tai vapauttaessaan orjiaan. Sen sijaan tutela ei estänyt naista hoitamasta rahaliikennettä, pitämästä hallussaan omaisuutta tai vastaanottamasta perintöä.

Rooman ensimmäisen keisarin Augustuksen aikana säädetyt uudet avioliittolait vaikuttivat merkittävästi naisten asemaan. Niiden perimmäisenä tavoitteena ei ollut naisen aseman muuttaminen, vaan roomalaisten perheiden lapsiluvun nostaminen. Laeilla pyrittiin kannustamaan – tai pakottamaan – perheen perustamiseen. Vuonna 18 eaa. säädetty *Lex Iulia de maritandis ordinibus* velvoitti kaikki 25–60-vuotiaat miehet ja 20–50-vuotiaat naiset menemään naimisiin. Leskeksi jääneiden oli avioituttava uudeleen kahden ja eronneiden kahden vuoden kuluessa. Isiltä vietiin mahdollisuus estää lastensa avioituminen. Lapsettomat ja naimattomat eivät voineet ottaa perintöä vastaan eivätkä jättää perintöä muille kuin verisukulaisilleen – näiden puuttuessa omaisuus meni valtiolle. Kun tasavallan aikana virallinen naisihanne oli nainen, joka elämänsä aikana avioitui vain kerran (*univira*), nyt naisen kansalaisvelvollisuus oli olla naimisissa koko hedelmällisen ikänsä ajan. Kansalaisille oli tarjolla sekä keppiä että porkkanaa. Yksi kannustin oli naisten kannalta erityisen merkityksellinen: kolme lasta synnyttäneet vapaasyntyiset naiset vapautuivat holhouksenalaisuudesta (*ius trium liberorum*). Kannustimia suunnattiin myös miehille. Esimerkiksi virkamiehiä valittaessa voitiin suosia niitä ehdokkaita, joilla oli enemmän lapsia.

Lain mukaan roomalainen mies saattoi mennä naimisiin 14-vuotiaasta, nainen 12-vuotiaasta alkaen. Nykykäsityksen mukaan enemmistö tytöistä ei kuitenkaan avioitunut alle 15-vuotiaana. Arviolta noin puolet naisista oli joka tapauksessa naimisissa viimeistään 20-vuotiaana. Avioliitto ja äitiys teini-iässä oli useimpien tässäkin kirjassa esiteltyjen naisten elämää. Miehillä poikamieselämä jatkui pidempään, heidän ensimmäisen avioliittonsa solmimisen mediaani-ikä oli 30 vuotta.

Alun perin nainen siirtyi avioituessaan isänsä vallan alta miehensä vallan alle. Tätä on tapana kutsua *cum manu* -avioliitoksi. Tasavallan ajan loppuun mennessä vallitseviksi tulivat kuitenkin *sine manu* -avioliitot, joissa vaimo ei siirtynyt miehensä holhousvallan alle, vaan pysyi avioliitossaankin teknisesti isänsä perheen jäsenenä. Sine manu -avioliittojen on katsottu vahvistaneen naisen asemaa avioliitossa, sillä naisella oli aina isänsä perheen tuki takanaan. Toisaalta uuden käytännön on arvioitu heikentäneen avioliittojen kestävyyttä. Joka tapauksessa se lisäsi naimisissa olevien naisten itsenäisyyttä, sillä avioliitossa miehen ja naisen omaisuudet olivat tällöin erilliset.

Vaikka avioerot olivat Roomassa sallittuja, pysymistä yhden kumppanin kanssa arvostettiin. Avioerot olivat etenkin eliitin piirissä ilmeisesti tavallisia, mutta käytännössä suurin osa avioliitoista päättyi toisen puolison kuolemaan. Koska miehet avioituivat yleensä naisia vanhempina, nuoria naisleskiä oli paljon. Uudelleen avioituminen oli normaalia, ja erilaisia uusperheitä oli paljon. Tämä näkyy hyvin Julius-Claudiusten suvun mutkikkaissa perhesuhteissa.

Tasavallan ajan lopulta lähtien kumpi tahansa puoliso saattoi tehdä aloitteen avioerosta. Isillä oli vielä varhaisella keisari-kaudella oikeus pakottaa lapsensa avioeroon. Avioliiton purkamisen oli periaatteessa yhtä mutkaton toimenpide kuin sen solmiminen: tässä kirjassa käsiteltävänä ajanjaksona avioeron toteuttamiseksi riitti, että eroa haluava lähetti puolisolleen viestin

asiasta. Jos avioliiton laillisenä perustana oli ollut halu elää yhdessä, tämän halun puuttuminen oli riittävä peruste erolle. Roomalaisessa *sine manu* -avioliitossa puolisoiden omaisuudet olivat erillisiä, joten jos vaimolla oli henkilökohtaista omaisuutta, hän vei sen erotessaan mukanaan. Lapset jäivät avioerossa automaattisesti isälle.

Julius-Claudiusten dynastian aikana roomalaisten suhtautuminen avioeroon oli käytännönläheistä. Avioeroa vastaan ei esitetty mitään uskonnollista tai moraalista paheksuntaa, eikä avioero aiheuttanut sen kokeneille sosiaalista tahraa. Avioliiton vakavuutta ja elinikäistä kumppanuutta pidettiin kuitenkin ihanteena. Ylipäänsä avioliitto oli roomalaiselle – niin miehelle kuin naiselle – velvollisuus. Tavoitteet eivät olleet romanttiset. Avioliiton tarkoituksena oli taata perheen ja yhteisön jatkuvuus. Avioliitot saattoivat toki olla onnellisia ja puolisoiden välillä saattoi vallita syvä kiintymys.

Roomalaiset olivat yksiavioisia: lähteissä ei juuri ole todisteita siitä, että miehet olisivat yleisesti pitäneet sivuvaimoja tai pysyviä rakastajattaria. Jotkut keisarit käyttäytyivät tässä suhteessa poikkeuksellisesti. Miehillä oli oikeus syrjähyppyihin, kunhan he eivät vietelleet toisten kansalaisten vaimoja tai neitsyttättäriä. Vaimoilta sen sijaan vaadittiin ehdotonta uskollisuutta, sukupuolista puhtautta ja säädyllisyyttä – käytöksellään naiset heijastivat perheensä kunniaa. Sukupuolielämän normistossa vallitsi siis kaksinaismoraali.

Avioliiton tarkoitus oli ennen kaikkea jälkeläisten saaminen ja siten suvun jatkuvuuden takaaminen. Erityisen suuri merkitys lapsilla oli perheen isälle, koska lapset kantoivat hänen nimeään eteenpäin. Roomalaiset perheet (siis merkityksessä ydinperhe) olivat kuitenkin melko pieniä. Tämä johtui ennen kaikkea korkeasta lapsikuolleisuudesta: lapsia saattoi kyllä syntyä paljon, mutta heitä myös kuoli paljon. Rooman ensimmäisen keisarin Augustuksen perheessä tämä elämän sattumanvaraisuus vaikutti dramaattisesti perhesuhteisiin ja perimyskysymyksiin.

Myöhäistasavallan ajalta meillä on tietoa yhä useammasta julkisuudessa aktiivisesta naisesta. Naisilla oli roolinsa myös osana suurmiesten valtapoliittikkaa, sillä sukujen välisillä avioliitoilla pyrittiin vahvistamaan poliittisia liittolaissuhteita. Rooman tasavallan viimeisen myrskyisän vuosisadan aikana tapaamme esimerkkejä naisista, jotka pyrkivät puuttumaan politiikkaan ja esiintymään julkisuudessa näkyvämmiin kuin edellisten sukupolvien naiset. Osin tämä johtuu myös siitä, että tältä ajalta on enemmän ja uudenlaisia lähteitä varhaisempiin kausiin verrattuna. Jotkut naiset yrittivät vaikuttaa politiikkaan aviomiestensä tai veljiensä kautta. Roomalainen historiankirjoitus ei suinkaan kohdellut näitä naisia hyvin. Naisten tunkeutuminen miehille varattuun julkiseen elämään nähtiin yhtenä kansalaismoraalin rappion merkinä. Tämäkin on otettava huomioon pohdittaessa Julius-Claudiusten dynastian naisten julkista asemaa. Augustus katsoi palauttaneensa paitsi Rooman tasavallan poliittiset institutiot entiseen kunniaansa, myös restauroineensa tasavallan ajan uskonnon ja moraalin. Tähän moraaliseen ryhtiliikkeeseen kuului keisarin oman perheen esikuvallinen esiintyminen – naisten oli käyttyädyttävä moitteettomasti ja roomalaisen perheenäidin, matroonan, perinteisten rooliodotusten mukaisesti. Tässä osa heistä onnistui, osa ei.

Naiset ja Rooman poliittinen murros

Avioliitto oli roomalaisen naisen ensisijainen ”ura”. Perusasenne, jonka mukaan koti oli naisen aluetta ja kodin ulkopuolinen, julkinen elämä, miehen aluetta, säilyi vallitsevana ajattelutapana kautta antiikin. Naiset olivat poliittisten oikeuksien ulkopuolella: heillä ei ollut äänioikeutta eikä oikeutta hoitaa julkisia virkoja

– eräitä papitarvirkoja lukuun ottamatta. On toki huomattava, että myös suurin osa miehistä oli vailla poliittisia oikeuksia.

Roomassa naiset eivät kuitenkaan olleet täysin näkymättömissä, vaan he saattoivat liikkua kaduilla ja toreilla ja osallistua yhdessä miesten kanssa pitoihin. Roomalaisessa historiankirjoutuksessa kerrotaan toisinaan naisryhmistä, jotka yrittivät vaikuttaa miesten päätöksiin, mutta tällaisiin yrityksiin suhtauduttiin yleensä tuomitsevasti. Periaatteessa naisten kollektiivinen esiintyminen julkisuudessa oli pahasta. Roomalaisessa kirjallisessa traditiossa ”hyvät naiset” korottavat äänensä ainoastaan kriisitilanteissa isänmaan hyväksi. Hyväksyvästi kuvataan myös naisryhmien yhteisiä surunilmauksia julkisuudessa. Oli hyväksyttävää, että naiset toimivat perinteisissä naisten kulteissa, ja heidän myös odotettiin osallistuvan yhteisön hyväksi toimitettuihin uskonnollisiin menoihin. Valtion menestyksen kannalta tällaista naisten toimintaa pidettiin tärkeänä.

Julius-Claudiusten dynastian naiset siis syntyivät patriarkaaliseen yhteiskuntaan, jossa sukupuoliroolit olivat selvät mutta jossa naisen asema kuitenkin oli verraten vahva. Naiset eivät myöskään viettäneet aikaansa kodin seinien sisään suljettuina. Tämän kirjan päähenkilöt elivät poliittisen murroksen aikaa, jolloin Rooma siirtyi monien sisällissotien jälkeen vähitellen tasavaltaisesta hallinnosta yksinvaltiuden aikaan. Tasavallan ajan Roomaa voisi luonnehtia aristokraattiseksi harvainvallaksi, kun taas Augustuksen ajasta lähtien Roomaa hallitsi yksi johtava perhe. Yksi tämän kirja keskeisistä kysymyksistä on, miten uusi poliittinen järjestelmä vaikutti naisten mahdollisuuksiin vaikuttaa roomalaisessa yhteiskunnassa. Ja ennen kaikkea mikä oli hallitsevan suvun naisten asema muuttuneessa tilanteessa?

Rooman keisarikauden katsotaan alkaneen vuonna 27 eaa. tammikuun 16. päivänä, jolloin Caesarin perillinen Octavianus juhlallisesti luopui poikkeusvaltuuksistaan ja palautti vallan Rooman senaatille ja kansalle. Kiitokseksi hän sai senaatilta

arvonimen Augustus, jolla hänet nykyäänkin historiankirjoissa tunnetaan. Augustus säilytti tasavaltaiset hallitusmuodot mutta keskitti käytännössä valtaa vähitellen itselleen. Toisin kuin ottoisänsä Caesar, joka oli hankkinut itselleen elinikäisen nimityksen diktaattoriksi eli kirjaimellisesti käskijäksi tai sanelijaksi, Augustus kierrätti itsellään Rooman ylimpiä virkanimikkeitä. Näin hän pyrki välttämään vaikutelmaa yksinvaltiudesta.

Voisi sanoa, että Augustuksen valta kiteytyi kolmeen nimitykseen. Ensinnäkin Augustuksella oli kansan rakastaman Caesarin nimi, ja kun Caesarista oli kuolemansa jälkeen tullut jumala, Augustus oli myös jumalan poika, *divi filius*. Caesar-nimestä tuli pysyvä osa Augustuksen seuraajien nimisarjaa, eräänlainen arvonimi, ja juuri siksi puhummekin myös suomeksi Rooman keisareista. Lisäksi Augustus oli *princeps*, valtakunnan ensimmäinen kansalainen, senaatin arvovaltaisin jäsen, joka sai senaatin kokouksissa aina ensimmäisen puheenvuoron. Hänen valtansa tärkein perusta oli kuitenkin armeija: Augustus oli *imperator*, armeijan ylipäällikkö.

Augustus hallitsi Roomaa peräti 43 vuoden ajan. Koko tämän ajan Rooma oli edelleen virallisesti tasavalta, vaikka Augustus kaiken aikaa keskitti valtaa itselleen ja täytti virat itselleen miehuisilla ja uskollisilla miehillä. Augustuksen aikana Roomassa toteutettiin monia merkittäviä hallinnollisia, turvallisuuspoliittisia ja lainsäädännöllisiä uudistuksia. Rooman armeija uudistettiin ja provinssihallinto yhtenäistettiin.

Augustuksen valta siis perustui kansankokouksen ja senaatin hänelle myöntämiin tasavaltaisiin virkoihin ja niiden suomiin valtuuksiin. Hänellä ei ikinä ollut virallista monarkin valtaa tai arvonimeä. Olennaista on myös Augustuksen valtakauden pituus: yksinvaltiuden muodot saivat rauhassa kehittyä. On huomattava, että antiikin Roomassa ei ollut mitään säädettyä valtiojärjestystä tai perustuslakia, jota Augustus olisi rikkonut tai muuttanut. Tavallisen kansalaisen silmissä Augustuksen toimet

luultavasti näyttivät järkeviltä käytännön ratkaisuilta. Rooman tasavallassa, *res publicassa*, oli keskeistä ajatus yhteisestä hyvästä, joka voittaa kapeat yksityiset edut. Yhteistyö yhteiseksi hyväksi oli hallinnossa Augustukselle tärkeä arvo.

Augustus kuoli vuonna 14 jaa. uuden poliittisen järjestelmän vakiinnuttua ja valtakunnan olojen rauhoituttua. Vaikka hän ei virallisesti ollut monarkki, hän onnistui siirtämään vallan poika-puolelleen. Näin syntyi Rooman ensimmäinen keisaridynastia, Julius-Claudiusten dynastia. Augustus itse edusti Juliusten sukua, hänen vaimonsa Livia puolestaan Claudiuksia. Naista ei voinut valita keisarin seuraajaksi, eikä naisilla muutenkaan ollut virallista poliittista valtaa, mutta vallanperimyksessä heidän roolinsa oli merkittävä ja toisinaan ratkaisevakin, kuten nähdään vallanvaihdossa dynastian viiden keisarin – Augustuksen, Tiberiuksen, Caligulan, Claudiuksen ja Neron – välillä.

ESINÄYTÖS: JULIUS CAESARIN AIKA

Mikä oli se poliittinen ilmapiiri ja kehityskulku, joka johti Julius-Claudiusten dynastian syntyyn? Mikä oli suku, johon keisari Augustus syntyi? Millaisia olivat Juliusten suvun naiset ennen Augustuksen aikaa? On aloitettava Julius Caesarista ja hänen perheensä naisista.

Tasavallan ajan Roomassa pieni joukko sukuja piti hallussaan tasavallan ylimpiä virkoja sukupolvesta toiseen. Nämä suvut muodostivat roomalaisen aristokratian, senaattorisäädyn. Tämän johtavan yhteiskuntaryhmän edut olivat uhattuina tasavallan viimeisen vuosisadan aikana, kun yksittäiset sotapäälliköt pyrkivät ottamaan Roomassa diktaattorin vallan. Sotapäällikköjen valtakamppailut johtivat toistuviin sisällissotiin. Gaius Julius Caesar oli viimeinen tässä vallantavoittelijoiden sarjassa. Hänellä oli takanaan armeijan ja kansan tuki, mutta vanha ylimystö näki hänet vihollisenaan.

Myöhäistasavallan aikana, ensimmäisellä vuosisadalla eaa., Rooman poliittista elämää hallitsi jatkuva taistelu senaatin ja kansankokouksen arvovallasta. Senaatin arvovallan kasvattamista ajanutta ryhmittymää on tapana kutsua *optimaateiksi* ja kansankokousta puolustanutta ryhmää *populaareiksi*. Molemmat ryhmittymät koostuivat aristokraateista, eli kyse oli eliitin keskinäisestä kiistasta. Populaarit, joihin esimerkiksi Julius Caesar lukeutui, hakivat tukea ja suosiota kansalta ja pyrkivät politiikkaan miellyttämään kansaa.

Roomassa oli jo koettu Mariuksen ja Sullan diktatuurit, kun poliittiselle näyttämölle nousi uusi tähti, vanhaan ja kunnianarvoisaan Juliusten sukuun kuulunut Gaius Julius Caesar (100–44 eaa.). Hänet tunnetaan sekä merkittävänä sotapäällikkönä ja valtiomiehenä että kirjailijana. Juliusten patriisisuku katsoi polveutuvansa Juluksesta, Troijasta paenneen Aeneaan pojasta. Aeneasta puolestaan pidettiin Venus-jumalattaren poikana ja kaikkien roomalaisten kantaisänä. Juliusten tavoini moni muukin Rooman ylimys-suku ulotti sukujuurensa tarusankareihin ja jumaliin.¹

Suurenmoisista ja vanhoista sukujuuristaan huolimatta Juliukset eivät olleet poliittisesti erityisen vaikutusvaltaisia. Lähel-le valtaa suku pääsi kuitenkin Caesarin tädin Julian kautta, sillä tämän aviomies Gaius Marius oli valtakunnan mahtavimpia miehiä Caesarin lapsuudessa. Myös Caesarin äiti Aurelia Cotta (noin 120–54 eaa.) kuului vaikutusvaltaiseen sukuun. Gracchusveljesten äidin Cornelian tapaan Aurelia on antiikin kirjallisuudessa kuvattu esimerkillisenä matroonana ja äitinä. Vaikka tämä voi olla stereotypia roomalaisen suurmiehen äidistä, Aurelia näyttää olleen omana aikanaan suuresti arvostettu, ja häntä pidettiin paitsi älykkäänä ja itsenäisenä, myös kauniina naisena. Äidillä oli suuri vaikutus Caesarin kasvatukseen, sillä isä oli paljon poissa kotoa ja kuoli jo vuonna 85 eaa. Kun Caesar oli vielä nuori, äiti piti vahvasti hänen puoliaan erilaisissa kriiseissä. Nuori Caesar ajautui välillä taloudellisiin vaikeuksiinkin tuhlailevan elämäntyylinensä vuoksi. Caesarilla oli myös kaksi Julia-nimistä si-sarta, jotka olivat hänelle ilmeisen tärkeitä.²

Isän kuoltua Caesarista tuli 16-vuotiaana perheen pää, *pater familias*. Samaan aikaan Roomassa oli syttynyt sisällissota Mariuksen ja Sullan välillä. Caesar asettui tätinsä miehen Mariuksen puolelle ja avioitui tämän liittolaisen Cinnan tyttären Cornelian kanssa vuonna 83 eaa. Cornelia synnytti ainoan lapsen, jonka Caesar tunnusti lailliseksi lapsekseen, tytär Julian. Valtataistelun päätyttyä Mariuksen tappioon Caesar menetti perintönsä, vaimonsa myö-